

AVROPADA ADI SİLAHLI QÜVVƏLƏR MÜQAVİLƏSİ (AASQM) VƏ RUSİYA

AVROPADA ADI SİLAHLI QÜVVƏLƏR MÜQAVİLƏSİ (AASQM) VƏ RUSİYA

Nazim Cəfərsoy*

13 iyul 2007-ci il tarixində Rusiya prezidenti Vladimir Putin ölkəsinin Avropada Adi Silahlı Qüvvələr Müqaviləsində (AASQM) iştirakını dayandırdığını elan edən sərəncam imzaladı. Putinin bu qərarı Rusiya və Qərb arasında ziddiyyətləri daha da kəskinləşdirən yeni bir hadisə olaraq qiymətləndirildi. Bu qısa yazıda AASQM-nin Avropa təhlükəsizliyindəki yeri, Rusiya və NATO arasındakı bu mövzudakı ziddiyyətlərin mahiyyəti, Rusiyanın müqavilədə iştirak qərarının Avropa təhlükəsizlik sisteminə və Qafqaza, xüsusilə də Azərbaycana mümkün təsirləri qiymətləndiriləcəkdir.

AASQM nədir?

Avropada Adi Silahlı Qüvvələr Müqaviləsi (AASQM) NATO-ya üzv 16 və Varşava Müvafiqəsi Təşkilatına (VMT) üzv olan 6 ölkə tərəfindən 19 noyabr 1990-cı ildə Parisdə imzalanmış və 1992-ci ilin 9 noyabrında qüvvəyə minmişdir. Müqavilə iki blok arasında soyuq müharibənin qurtardığını elan edən və Avropadakı təhlükəsizlik sistemini yumuşayan yeni şərtlərə uyğun şəkildə yenidən formalaşdıran mühüm sənədlərdən biri idi. AASQM-nin məqsədi Avropada təhlükəsizliyin gücləndirilməsi və sabitliyin qorunması üçün iki hərbi-siyasi blok arasında adi silahlar baxımından müəyyən bir tarazlıq yaratmaqdı. Müqavilə Atlantik okeandan Ural dağları məkanına qədər yerləşən dövlətlərin quru ərazisindəki adi silahların kvotasını dörd bölgəyə ayıraraq tənzimləməkdədir. Bu məqsədə uyğun olaraq AASQM ilə beş növ adi silah üzrə (tank, zirehli hərbi texnika, artilleriya qurğuları, hərbi təyyarə və hücum vertolyotları) iki tərəf arasında silahların sayı iki dəfəyə qədər ixtisar edilmiş və tərəflərə aşağıdakı kvotaları qoyulmuşdur:

Avropada Adi Silahlı Qüvvələr Müqaviləsinə görə güclər nisbəti (1990-cı il)

Tank Zirehli hərbi texnika Artilleriya qurğusu hərbi təyyarə hücum vertolyotu
NATO

20 000 30 000 20 000 6 800 2 000

VMT 20 000 30 000 20 000 6 800 2 000

SSRİ-nin payı 13 150 20 000 13 175 5150 1500

Ancaq bu müqavilənin imzalanmasından qüvvəyə minməsinə qədər keçən müddət ərzində imza atan tərəflərin VMT cəhəsinə Avropada bu müqavilənin dayandığı hərbi siyasi tarazlığı pozan ciddi dəyişikliklər baş verdi. Bu tarazlığın pozulacağına ilk işarəsi hələ 1990-cı ilin oktyabrında iki Almaniyanın (ADR və AFR) birləşməsi ilə verilmişdi. Bunun ardınca daha ciddi proseslər cərəyan etdi. Əvvəla, 1991-ci ilin iyulunda VMT hərbi-siyasi blok kimi özünü ləğv etdi. İkincisi isə, 1991-ci ilin dekabrında SSRİ-inin dağılması oldu. Bundan başqa, 1993-cü ildə Çexoslovakiyanın Çexiya və Slovakiyaya bölünməsi, həmçinin 1999-cu ilin aprelində keçmiş VMT üzvü üç ölkənin (Polşa, Çexiya və Macarıstan) NATO-ya qəbulu müqavilə ilə bağlı yeni vəziyyət yaratdı. Rusiya baxımından vəziyyəti xüsusilə təhlükəli hala çatdıran amil Çeçenistan məsələsiydi. 1990-cı il tarixli AASQM öhdəlikləri və bu kvotaların SSRİ mirasçısı dövlətlər arasında paylaşdırılmasını nəzərdə tutan 15 may 1992-ci il tarixli Daşkənd müqaviləsi Rusiyanın Şimali Qafqazdakı hərbi imkanlarının ciddi şəkildə məhdudlaşdırmışdı. (müqavilə verilərini bura qoy) Bir sözlə AASQM-nin cinah öhdəliyi həm siyasi və xüsusilə də hərbi baxımından Rusiyanın Çeçenistana qarşı hərbi-siyasi mübarizəsinin qarşısında böyük maneəyə çevrilmişdi.

Meydana gələn yeni şərtlər və Rusiyanın etirazları ATƏT-in 1999-cu ildəki İstanbul sammitində AASQM-nə yenidən baxılması ilə nəticələndi. Yeni reallıqlara uyğunlaşdırılmış müqavilənin yekun variantı 1999-cu il noyabrın 19-da İstanbulda 30 ölkə (o cümlədən keçmiş SSRİ-dən Rusiya, Ukrayna, Belorusiya, Moldova, Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan, Qazaxıstan) tərəfindən hər ölkəyə ayrı ayrı kvota müəyyənləşdiriləcək şəkildə imzalandı.

Avropada Adi Silahlı Qüvvələr Müqaviləsinə görə güclər nisbəti (1999-cı il)

Tank Zirehli hərbi texnika Artilleriya qurğusu hərbi təyyarə hücum vertolyotu
NATO 22 424 36 570 23 137 8038 2509

Rusiya 6400 11 480 6415 3416 890

Bu müqavilənin Rusiya baxımından ən əhəmiyyətli cəhəti şimal-qərb (Baltik) və cənub (Şimali Qafqaz) cihahlarrında silah kvotalarının artırılması oldu. Ancaq İstanbul sammitində Rusiyanın Moldova və Gürcistandakı hərbi bazalarını çıxartma öhdəliyini götürməsi və buna tam mənasıyla əməl etməməsi Rusiya və Qərb arasında AASQM-nin yeni variantına dair mübahisələri kəsmək yerinə daha da alovlandırdı. Rusiya (o cümlədən Belorusiya, Ukrayna və Qazaxıstan) yeniləşdirilmiş AASQM-ni ratifikasiya etdilər, ancaq NATO ölkələri Rusiyanın Moldova və Gürcistanla bağlı öhdəçiliklərini həyata keçirmədiklərini səbəb göstərərək müqaviləni hələdə ratifikasiya etməmişdirlər.

Rusiyanın AASQM-dən çıxma qərarı

Rusiya və NATO arasında AASQM-inin səbəb olduğu ziddiyyətlər prezident Vladimir Putinin 13 iyul 2007 tarixində imzaladığı sərəncamla yeni bir mərhələyə keçmişdir. Sərəncamla “ölkə təhlükəsizliyinə toxunan xüsusi səbəblərlə əlaqədar olaraq” Rusiyanın AASQM-ində və bu müqaviləylə əlaqəli beynəlxalq sazişlərdə (3 noyabr 1990 tarixli Budapeşt müqaviləsi, 15 may 1992 tarixli Daşkənd müqaviləsi, 31 may 1996 tarixli Vyana toplantısının Cinah Sənədi və 19 noyabr 1999 tarixli İstanbul Müqaviləsi) iştirakının dayandırıldığı elan edilmişdir. AASQM şərtlərinə görə, üzv olan ölkənin müqavilədə iştirakını dayandırabilməsi üçün 150 əvvəldən bunu elan etməsi gərəklidir. Bu şərtlər altında Putinin sərəncamı bu müddəti rəsmi şəkildə başlatdı.

Əslində hələ 1993-ci ildən bu yana AASQM mövzusunda etirazlar edən, hətta Qərblə ziddiyyətlərin kəskinləşdiyi dövrlərdə müqavilədə iştirakını dayandıracağı tezisini təzyiç vasitəsi kimi istifadə edən Rusiyanın xususiylə Putin dövründə belə bir qərar verəcəyi çox da gözlənilməz olmadı. Çünki Rusiya Putin zamanında AASQM mövzundakı etirazlarını Avropada öz təhlükəsizliyini təhlükəyə atdığına düşündüyü hər fürsətdə elan etməkdəydi. Bu

etirazların bir nəticə vermədiyini görəndə Rusiya bu ilin fevral ayında Xarici İşlər Nazirliyinin notası və apreldə də Putinin Dumadakı ənənəvi illik çıxışında AASQM-ində iştirakını dayandıra biləcəyini bildirmişdi. Ancaq burada maraqlı doğuran sual Rusiyanın niyə məhz indi bu qərarı və hansı məqsədlə almasıdır?

Putinin sərəncamında bu qərarın rəsmi səbəbləri kimi NATO-ya üzv Şərqi Avropa ölkələrinin AASQM öhdəliklərini yerinə yetirməməsi, ABŞ-ın Bəlqarıstan və Rumıniyada hərbi qüvvələr yerləşdirməsi, bəzi dövlətlərin İstanbul müqaviləsini hələ də ratifikasiya etməməsi, Baltik ölkələrinin AASQM-inə üzv olmamasının Rusiyanın şimal-qərb zonası üçün ortaya çıxardığı təhlükələr göstərilməkdədir. Sərəncamda Rusiya bu qərarının AASQM-ə üzv dövlətlərin 2007 ilin 12-15 iyun tarixlərində Vyanada keçirdikləri fəvqəladə konfransda da həll edilmədiyini qeyd etməkdədir. Qərarın alınmasında açıq söylənən rəsmi səbəblərlə yanaşı, MDB məkanındakı inqilablar dalğası və bunun sonucunda Ukrayna və Gürcüstanın NATO üzvlüyü məsələsinin daha da aktuallaşması, qurulduğu tarixdən bu yana post-sovyet məkanında Rusiyaya qarşı tarazlıq amili kimi qiymətləndirilən GUAM-ın fəallaşması kimi amilləri də saymaq olar. Burada xüsusilə qeyd edilməli olan məsələ isə Rusiyanın bütün etirazlarına və hətta Qəbələ RLS-i çərçivəsində əməkdaşlıq təklifinə baxmayaraq ABŞ-ın Polşa və Çexiyada Raket Əleyhinə Müdafiə (RƏM) sistemi qurma planını təkidlə həyata keçirmək istəməsidir. ABŞ rəsmi şəkildə bu RƏM sisteminin İrandan gələn raket hücumundan müdafiə üçün zəruri olduğunu bildirsə də, Rusiya bunun öz təhlükəsizliyinə birbaşa təhdid hesab etməkdədir.

Rusiyanın AASQM-ində iştirakını dayandırma qərarını öz təhlükəsizliyi üçün təhdid saydığı bu təhlükələri aradan qaldırmaq üçün NATO və ABŞ qarşısında bəzərlik gücünü artıran diplomatik bir manevara olaraq qiymətləndirə bilərik. Bu çərçivədə Rusiya müqavilənin icrasının dayandırılmasının dialoqun tam dayandırılması mənasına gəlmədiyi ancaq bu dialoqun bəzi şərtlərlə mümkünlüyünü elan etmişdir. Rəsmi Moskvaya görə, AASQM-in mövcud ehtiyaclarına tam cavab verəbilməsi üçün Latviya, Litva və Estonyanın da bu müqaviləni imzalaması, genişlənməsiylə artan təhdit təhlükəsini tarazlamaq üçün NATO

ölkələrindəki əlaqədar silah və hərbi texnika kvotalarının miqdar və qabliyyətlərinin azaldılması, Rusiyanın cinah məhdudiyətlərinin ləğv edilməsi və bütünlükdə sənədin müasirləşdirilməsi üçün çalışmaların başlaması lazımdır.

Bütün tənqidlərinə baxmayaraq Rusiyanın, Avropada yeni bir silahlanma yarışını başladılması mənasına gələn AASQM-nin ləğvində maraqlı olmadığını deyə bilərik. Əvvəla, Qərbbə qarşı yeni bir silahlanmaya yarışına girmək bir yandan Rusiya sərhədlərində təhlükə mənbələrinin daha da güclənməsinə xidmət edir. İkincisi, elə mövcud daxili iqtisadi və hərbi potensialı da bu silahlanma yarışından Rusiyanın daha zərərli çıxacağını söyləməyə əsas verməkdədir. Ancak bu risklərə baxmayaraq bəzi Rus mütəxəssislər Qərbbə AASQM mövzusunda razılığa gəlinməməsi halında ölkə təhlükəsizliyini gücləndirmək üçün Kalininqrada İskəndər-M tipli raket yerləşdirməyi, Baltik hərbi donanmasının, Şimalı Qafqaz hərbi dairəsinin, Pskov hərbi desant diviziyasını gücləndirməyi təklif etməkdədirlər. Rusiyanın müqavilədə iştirakını dayandırma qərarına ölkə içindəki Dumadan və müxtəlif siyasi partiyalardan dəstək verilmiş olsa da, NATO, ABŞ və AB üzvlərindən qarşı reaksiyalar verilmişdir. NATO-nun rəsmisi Ceyms Appaturay Rusiyanın müqavilədən çıxmaq qərarından təəssüfləndiklərini bildirərək, bunu «yanlış istiqamətdə atılmış addım» adlandırmışdır. Appaturay NATO-nun müqaviləni Avropada sabitliyin «təməl daşı» saydığını, mümkün olan tez bir zamanda bütün tərəfdəş ölkələr tərəfindən ratifikasiyasını arzu etdiyini ifadə etmişdir. ABŞ Milli Təhlükəsizlik Şurasının rəsmisi Qordon Condroe də Rusiyanın bu qərarından narahat olduqlarını və bu mövzuda Ruslarla müzakirələri davam etdirəcəklərini bildirmişdir. Bundan başqa, Böyük Britaniya, Fransa, Polşa kimi ölkələr də Rusiyanın bu qərarından narahatlıqlarını açıqlamışlardır. NATO və ABŞ rəsmilərinin açıqlamaları ilə eyni zamanda AASQM mövzusunda diyaloga hazır olduqlarını göstərməkdədir.

Rusiyanın AASQM qərarı və Qafqaz

Rusiyanın AASQM-də iştirakını dayandırması qərarı Qafqaz və Azərbaycanın təhlükəsizliyinə birbaşa təsir edərək bəzi təhlükə və üstünlüklər yaratmaqdadır. Qafqaz bölgəsiylə bağlı

AASQM öhdəlikləri ilk dəfə hələ 1990 tarixli müqavilədə yer almışdır. Bu müqavilənin 5-ci maddəsi SSRİ-nin Leninqrad, Odessa, Şimalı Qafqaz və Zaqafqaziya hərbi dairələrində cinah zonaları kimi qəbul edərək buradakı ümumi kvotaları 4700 tank, 5900 zirehli hərbi texnik və 6000 artilleriya qurğusu şəklində müəyyənləşdirmişdi. SSRİ-nin dağılması ilə bu hərbi dairələrdən Şimalı Qafqazda Rusiyanın cənub cinahı kimi 15 May 1992 tarixli Daşkənd Müqaviləsinə uyğun olaraq AASQM kvotaları tətbiq edilməyə başlandı. Buna görə, Rusiyanın Şimalı Qafqazdakı kvotası 700 tank, 580 zirehli hərbi texnika və 1280 artilleriya qurğusu şəklində müəyyən edilmişdir. Rusiyanın xüsusilə cinahlar mövzusunda etirazları nəticəsində 19 Noyabr 1999 tarixli İstanbul Müqaviləsi ilə yenilən AASQM ilə Şimalı Qafqazdakı kvotalar 1 300 tank, 2140 zirehli hərbi texnika və 1680 artilleriya qurğusu şəklində artırıldı.

SSRİ-nin dağılmasıyla SSRİ-keçmiş Zaqafqaziya hərbi dairəsinin yerində üç yeni dövlət Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan kuruldu. 1992-ci ilin 15 Mayında Daşkənddə SSRİ-nin AASM öhdəliklərinin yeni müstəqil dövlətlər arasında paylaşdırmaq üçün köhnə sovyet respublikaları arasında müqavilə imzalandı. Baltık respublikalarının iştirak etmədiyi Daşkənd müqaviləsi ilə AASQM öhdəlikləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirildi:

Ölkə Tank Zirehli hərbi texnika Artilleriya qurğusu Hərbi təyyarə Hucum Vertalyotu

Rusiya 6 400 11 480 6 415 3 450 890

Ukrayna 4 080 5 050 4 040 1090 330

Belarus 1 800 2 600 1 615 260 80

Azərbaycan 220 220 285 100 50

Ermənistan 220 220 285 100 50

Gürcüstan 220 220 285 100 50

Moldova 210 210 250 50 50

Qazaxstan* 0 0 0 0 0

Cəmi 13 150 20 000 13 175 5 150 1 500

* AASM kvotaları Qazaxstan Ural çayının qərb sahilindəki kiçik bir əraziyə də şamil

edilməkdədir.

1999 tarixli İstanbul müqaviləsi Rusiyanın cinahlar barəsində güzəşt getsə də Cənubi Qafqaz ölkələrinin Daşkənd müqaviləsindəki kvotaları olduğu kimi saxladı. Azərbaycana digər Cənubi Qafqaz ölkələriylə eyni kvotaların qoyulması bir neçə baxımdan doğru deyildi. Əvvəla Azərbaycanın ərazi baxımında digər iki ölkənin toplamına yaxın coğrafiyaya malik olması diqqətə alınmadı. İkincisi, əhali sayına görə də Azərbaycan Ermənistan və Gürcüstanla eyni sayılmamalıydı. Üçüncüsü, kvotalar müəyyənləşdirilərkən Azərbaycanın AASM tərəfdaşı olmayan böyük bir ölkə ilə yəni İranla uzun sərhədə malik olduğu nəzərə alınmamışdır. Son olaraq da, kvotalar Azərbaycanın Ermənistan işğalına məruz qaldığı faktı diqqətə alınmayaraq müəyyənləşdirilmişdir.

Bunun əvəzində Rusiya İstanbul müqaviləsiylə həm cinah güvvələrini artırdı, həm də Ermənistandakı Rus hərbi bazalarının yerləşdirilməsini AASM tərəfdaşları tərəfindən qəbul edilməsinə nail oldu. Gürcüstan isə öz ölkəsindəki iki Rusiya hərbi bazasının çıxarılması üçün Rusiyanın siyasi öhdəçilik götürməsinə və beləcə ölkəsindən çıxarılması kimi uğur qazandı.

Ancaq, Azərbaycan üçün o qədərdə uğurlu olmayan bəzi mühüm məqamlarına baxmayaraq, Rusiyanın Qafqazdakı təhlükəsizlik sistemin əsas çərçivəsini meydana gətirən AASM-da iştirakını dayandırması ölkəmiz üçün bəzi risk və imkanlar yaradabilir. Rusiyanın qərarının Azərbaycan üçün yaratdığı riskləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar:

Belə olan halda Rusiyanın Şimalı Qafqazda hərbi varlığını daha da gücləndirməsi gözləniləndir. Doğrudur bugün Rusiyanın Şimalı Qafqazdan Azərbaycana birbaşa hərbi müdaxilə real görünmür. Ancaq istənilən halda tarixdə iki dəfə ölkəmizi işğal edən və hazırda işğalçı Ermənistana hərbi yardım hələ də davam etdirən Rusiyanın şimal sərhəddimizdə onsuzda böyük olan hərbi gücünü daha da gücləndirməsi Azərbaycan üçün arzuolunmaz hal hesab olunmalıdır.

Bundan başqa özünü AASM öhdəliklərindən qurtaran Rusiya NATO sərh Ermənistandakı hərbi varlığını daha da gücləndirmə yolun gedəcəkdir.

Onsuzda AASQM-ni hər fürsətdə pozan Ermənsitanın da bu vəziyyəti fürsət bilip silahlanmasını daha da gücləndirəcəyi təhlükəsi çox realdır.

Ancaq o bir yandanda Rusiyanın müqavilədə iştirakını dayandırma qərarı Azərbaycan üçün bəzi fürsətlər də yaratmaqdadır. Əvvəla, bu qərarı müqavilənin yenidən beynəlxalq müzakirə mövzusu olması, hətta yenilənmiş bir varyantının hazırlanması və imzalanmasına yol açma ehtimalını gücləndirməkdədir. Bu şərtlər altında Azərbaycan da müqavilənin ölkəmiz üçün yuxarıda qeyd edilən mənfi cəhətlərini ortadan qaldırmaq üçün diplomatik addımlar atma imkanı əldə etməkdədir. İkincisi, Rusiya-Qərb arasında kəskinlən AASQM ziddiyyəti fonunda həm Ermənsitanın öz öhdəliklərini pozması və həm də buradakı Rus hərbi bazarları mövzusunda şikayətlərimiz Qərb üçün daha çox maraq doğuracaqdır.

Nəticə

1990 ilində Qərb və Şərq blokları arasında münasibətlərin istiləşməsinin mühüm təzahürü kimi imzalan AASQM aradan keçən müddətdə VMT və SSRİ-nin dağılması, NATO genişləməsi kimi proseslərin və xüsusilə də Rusiyanın etirazları sonucunda 1999 da yenilənmişdir. Ancaq bundan sonra da NATO-nun şərq doğru genişləməsinin keçmiş SSRİ üzvlərini içinə alacaq şəkildə davamı, Rusiyanın keçmiş sovet məkanındakı təsirinin azalmağa davam etməsi, NATO üzvlərinin AASQM-ni ratifikasiya etməməsi və son olaraq ABŞ-ın Şərqi Avropada RƏM sistemi qurma planı kimi hadisələr Rusiyanın təhlükəsizlik qayğılarının daha da gücləməsinə səbəb olmuşdur. Putinlə beynəlxalq arenada yenidən nüfuzunu artıran Rusiya bu qayğılarının bir əlaməti kimi AASQM-də iştirakını dayandırma qərarını almışdır. Avropadakı təhlükəzilik sisteminin yenidən qurulmasında ABŞ və NATO ilə müzakirələrdə yeni bir diplomatik koz kimi istifadə ediləcək bu qərarı Azərbaycan üçün də müəyyən risk və fürsətlər yaratmaqdadır. Bu şərtlərdə Azərbaycanın əlaqədar orqanlarının vəzifəsi yuxarıda adları qeyd edilən bu riskləri mümkün olan ən aşağı səviyyəyə endirən, fürsətləri səmərəli şəkildə istifadə etməkdir.

* Ankara Unversiteti, Beynəlxalq Münasibətlər, doktorantura